

ŠESTO POGLAVLJE

Šećanje/sjećanje na rat

Ovo poglavlje nudi nešto drugačiji pogled na ratne događaje; ta perspektiva podrazumijeva izvjesnu distancu. Ona je neminovna, jer nas od tih događaja dijeli vrijeme koje je u međuvremenu proteklo. Memoari, uspomene i intervjui o njima pojavljuju se mnogo kasnije nego što su se sami događaji odigrali. Razlog za to je protok vremena i distanca koja nastaje kad se memoari, uspomene i intervjui prezentiraju mnogo kasnije nego što su se odigrali sami događaji. Poslije određenog vremena, učesnici događaja mogu da vide svoja iskustva u drugačijoj svjetlosti, ili iz drugog ugla. Zanimljivo je posmatrati smjer promjene naratorove perspektive i pokušati naći razloge za nju (namjerno preoblikovanje istorije i svoje uloge u njoj, promjene uzrokovane promjenom naratorovog političkog stava i njegovih pogleda na život, izbljeđelo/izbljedjelo šećanje/sjećanje, uticaji drugih itd.).

Drugi vid distance na koji se nailazi u izvorima koji slijede jeste distanca dokumentarne prezentacije, tj. stvarnih, istinskih događaja. Ta distanca najjasnije se vidi u književnim djelima. Među njima možemo da nađemo širok spektar različitosti, od onih primjetno ideološki obojenih i neubjedljivih, beživotnih, crno-bijelih, do onih u kojima se uzajamno dopunjavaju realistička prezentacija i visoka umjetnička vrijednost stvarajući zaokruženu cjelinu. Neki primjeri iz ovog spektra mogu se naći u izvorima koji slijede.

VI-1. Intervju sa Jožetom Požarom (rođenim 1932. u Sloveniji), siročetom Drugog svjetskog rata

Šećam/sjećam se da je rat bio noćna mora, koja je na nesreću bila stvarna. Ali, sve moje uspomene zamagljene su činjenicom da je jednoga dana italijanski vojnik odveo mog oca i strijeljao ga kao taoca u Podpeču, zajedno sa još pet drugih seljana iz Bresta.

Moje uspomene na mladost su mučne. Moj život je u to vrijeme bio vrlo težak. Ja, moje sestre Milka i Marija, moj brat Marin, moj otac Jože i moja majka Ivanka živjeli smo na malom imanju. Izdržavali smo se radom na imanju. Naš život bio je sličan životu drugih porodica u selu Brest i u okolini.

Sve se promijenilo, ili možda je bolje reći slomilo, kad je moj otac odveden i strijeljan. Stvari su se još pogoršale kad je majka 1944. odvedena u njemački koncentracioni logor. U to vrijeme imao sam dvanaest godina i počeo sam da brinem o kući i porodici. Kasnije se moja tetka Alojzija Gruden iz Ljubljane pobrinula za moje sestre Milku i Mariju i mog brata Marina, a naši sušedi/susjedi brinuli su

o meni. Ostao sam sa njima do 1945, kad se majka vratila iz koncentracionog logora... Život se nastavio. Svi smo se nekako snašli, ali bi sigurno bilo bolje da je moj otac bio s nama kad nam je bio najviše potreban... I danas se uzbudim dok stojim na grobu moga oca u Tomišelju i razmišljam o njegovoj smrti u vrijeme kad nam je toliko bio potreban.

[Brest, april 2003]

Illegalčki borec, Ljubljana, 2003.

 Kako bi opisao uspomene Jožeta Požara? Šeti/sjeti se velikog broja civila koji su nastradali u Drugom svjetskom ratu i pokušaj da zamisliš koliko je priča nalik na njegovu.

VI-2. Izvod iz polubiografskog romana Fikreta Demiraga

Datum je bio 28. april 1941. Zarobljeni smo tokom prvog mjeseca dolaska u Grčku i tokom jedanaestog mjeseca otkako smo se pridružili pokretu. Bilo je teško vjerovati da više od polovine nas nikada nije opalilo ni metka tokom čitave svoje vojničke karijere.

Razlog za to je u velikoj mjeri što je većina Kiprana služila u rezervi.

Kad smo stigli do druma, primijetili smo omanjeg njemačkog vojnika. Bio je to prvi njemački vojnik koga sam ikad vidio. Izgledao je umoran i sit svega. Ništa u izgledu ovog nacističkog vojnika nije sugerisalo da je poseban ili superioran! Jedina stvar po kojoj se razlikovao bila je mašinka u njegovim rukama, koja je bila okrenuta u pravcu hiljada ratnih zarobljenika koji su se spuštali s planina.

Report br. 46, str. 14

U vrijeme rata Kipar je bio kolonija britanske krune. Mnogi kiparski Grci i Turci pridružili su se Kiparskoj regimenti i borili se protiv nacističke Njemačke. Mnogi od njih su zarobljeni i proveli su neko vrijeme u njemačkim logorima za ratne zarobljenike.

Zbog čega je Bilal Denizal (narator) bio zbunjnjen? Kako on opisuje njemačkog vojnika? On je iznenađen što vojnik ne izgleda ni „poseban ni superioran“. Zašto je očekivao da izgleda tako?

VI-3. Bugarski partizanski komandant Denčo Znepolski o preinačavanju istorije pokreta otpora u godinama Drugog svjetskog rata

Duboko sam ubijeđen da istorija ne može da se piše po naredbi, nekoliko decenija kasnije. Ona je stvorena tokom gerilskih borbi, ali postalo je uobičajeno da neki ljudi manipulišu činjenicama i prilagođavaju ih svojim vlastitim ambicijama...

I tako, kad smo dopali zatvora 1951–1954. mnogi ljudi zahvaćeni epidemijom „slabljenja memorije“ počeli su da izvrću istorijsku istinu i da produkuju izmišljene dokaze kako bi njihova prošlost odgovarala njihovom sadašnjem položaju u Partiji i državnoj hijerarhiji. Kao da je bilo obavezno da izjave kako su bili veliki komandanti za vrijeme oružanih borbi protiv fašizma, ne bi li njihove biografije zvučale prestižnije! Neki od njih zaista su imali dovoljno revolucionarnog iskustva i nije im bilo potrebno da prećeruju/pretjeruju u prikazima svog života prije 9. septembra, ali ... i to je za ljude!

Znepolski, str. 316

Ko su ljudi koji preinačuju istoriju? Zašto oni to čine?

► Sl. 58. Fresko-kompozicija Borka Lazeskog

Ova fresko-kompozicija predstavlja narodno-oslobodilačku i antifašističku borbu makedonskog naroda za vrijeme Drugog svjetskog rata (1941–1945).

► Sl. 59. Scena iz filma *Užička republika*

Jugoslovenska kinoteka, Beograd

Ovaj film snimio je beogradski režiser Žika Mitrović 1974. godine. *Užička republika* je paradigma posljednje faze uljepšane i romantizovane interpretacije kakvu daju „partizanski filmovi“.

VI-4. General Ktin Sanatesku o kontrastu između „javne“ informacije i realnosti na frontu (izvod iz njegovog dnevnika)

Petnaesti decembar 1942. Danas je red za čitanje novina od 23. i 24. novembra [1942]. Hroničar *Universula* kaže: „U sektoru donjeg Dona, rumunske i njemačke trupe koje su nekoliko dana bile angažovane u užasnim defanzivnim bitkama odbile su nekoliko puta ponovljeni napad neprijatelja i slomile konjički puk koji je uspio da se probije do svojih položaja, ali koji nije mogao da izbjegne da bude opkoljen.“ Nema lakonskije formulacije. Ako je konjički puk bio zaista uništen, to znači otprilike dvanaestinu cjelokupne ruske konjice koja se borila na tom frontu, jer su postojale tri konjičke divizije. Gospodine hroničaru, dozvolite da vam kažem kakva je bila situacija u to vrijeme: rumunske divizije 5, 6, 13, 15. i dio 14. divizije potpuno su opkoljene. Jedanaesti njemački korpus i 1. rumunska konjička divizija, prinuđeni da pređu na istočnu

stranu Dona, i 48. njemački oklopni korpus bili su suočeni s nemogućnošću djelovanja, što je navelo generala Hajma – zvanog mali Romel – da preuzme komandu. Neprijatelj je stigao na Cir u Istočnoj Oblivskajoj, presijecajući prugu koja je snabdijevala trupe u Staljingradu. Kao što, bez sumnje, možete vidjeti/vidjeti, gospodine hroničaru, propast... Vidim, gospodine hroničaru, da vi samo kopirate lažljive njemačke kominikee, kojima dodajete nekoliko praznih riječi da biste napunili dvije kolumne novina; eto, za to ste vi plaćeni. Sada shvatam da nikada nije napisano toliko neistina kao u zvaničnim ratnim kominikeima...

Sănătescu, str. 87–88

? Komentariši razliku između perspektive vojnika i one koju iznosi štampa. Zašto je štampa izvrtala realnost? Da li je to izvrtanje opravdano?

► Sl. 60. Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), *Strijeljanje*, 1943.

Jugoslovenska grafika 1900–1950. Katalog izložbe, Beograd, decembar 1977 – februar 1978, Beograd, 1977, katalog br. 12.

VI-5. Anđelka Martić u svojoj kratkoj priči *Susret* opisuje kako dječak traži svog oca partizana

Okrenuvši leđa zgaristištu, brzim se korakom uputio prema šumi, u kojoj je zamirala udaljena pucnjava. Spaljeno selo ostalo je u nizini. Dječak se više nijednom nije okrenuo da ga pogleda. U njemu su

ostali njegovi najmiliji da ih nikada više ne vidi, da nikada više ne čuje njihove riječi...

Šuma ga je okružila šumom svoga lišća i plašljivim cvrkutom ptica, koje se čudno stapalo sa sve slabijom pucnjavom. Ta pucnjava bijaše njegov cilj. Tamo se bore partizani i među njima njegov otac, koga sad jedinog ima na ovome svijetu. Hoće li ga naći? Mora, mora, mora ga naći! A onda će ostati s njim, otac će mu dati pušku i on će osvećivati selo u dolini i spaljenu kućicu u plodnom voćnjaku. [...]

Borba se utišala. Začuje se mrmor glasova. Partizani nisu bili daleko. Dječak osjeti kako mu uzbuđeno udara srce u toplom očekivanju susreta s ocem...

Časak potom stajao je pognute glave nad mrtvim partizanom, koga su upravo donijeli iz borbe. Niz lice su mu tekle krupne suze, a mršava mu ramena potresao grčevit plač. Oko njega su šutke stajali drugovi. Nitko ga nije tješio, nitko mu nije govorio umirujuće riječi. A šta bi i koristilo. Njegovu bol ništa ne može smanjiti!

Odjednom, odlučno odmahne glavom, musavim rukavom obriše suze, a onda se prigine k ocu. Iz njegove krupne mrtve šake slabašnim ručicama izvuče pušku, zabaci je na rame i teška se koraka

uputi prema četi kojoj je do časa prije stajao na čelu njegov otac.

Nitko nije imao snage da ga zaustavi.

Martić, 118–120

Partizanska književnost za djecu/djecu bila je poseban književni žanr u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji. Jedan od najistaknutijih njenih predstavnika bila je Anđelka Martić.

Da li misliš da su se događaji kao što je ovaj zaista desili – dijete izgubi roditelje – pridruži se partizanima i postane borac? Da li u ekstremnim situacijama djeca/djeca smiju da postanu vojnici? Nije suštinsko pitanje da li je to poželjno, ali ako može da bude dozvoljeno – da li su akcije partizanskog komandira koji je takve stvari dozvolio razumljive? Da li je priča Anđelke Martić idealizovana? Objasni svoj stav. Uporedi ovaj izvod sa tekstom III–2 i slikom 22.

VI–6. *Bjeginac* – pjesma Jakovosa Kambanelisa

BJEGINAC iz *Mauthauzena* Jakovosa Kambanelisa

Janos Ber sa sjevera
Ne može da podnese ograde
On steže srce, bježi
I trči do sela u dolini.

Daj mi malo hljeba, gospođo,
I odjeću da se preobučem
Preda mnom je dug put
Moram da letim preko jezera.

Kud god da ode, gdje god da stane,
On sije strah
I glas, tajni glas
„Sakrijte se, sakrijte se od bjeginca.“

Ja nisam ubica, hrišćani,
Ni životinja koja će vas pojesti
Ja sam pobjegao iz zatvora
Da bih otišao kući.

O, kakva strašna pošast
U staroj zemlji Bertolta Brehta
Janos je predat SS-u
I odveden je na strijeljanje.

Mauthauzen je ciklus pjesama koji je komponovao Mikis Teodorakis, međunarodno priznat kao muzički genije i kao najveći živi grčki kompozitor. Autor stihova je Jakovos Kambanelis. Kompozicija je nastala 1965. i snimljena je 1966. Jakovos Kambanelis rođen je 1922. i smatra se jednim od rodonačelnika poslijeratne grčke drame. On i njegov prijatelj uhvaćeni su i poslani u Mauthauzen, gdje/gdje je on proveo dvije i po godine. Prema Kambanelisu, Janos Ber bio je Poljak koji je, pošto je uhvaćen u bjekstvu, javno strijeljan.

Kako se ošeo/osećao bjeginac? Zašto niko nije htio da mu pomogne?

VI–7. *Ivlin Vo* opisuje partizanski napad (iz posljednjeg dijela njegove ratne trilogije *Sword of Honour*)

Konvoj je krenuo kroz predio rustične ljepote, kao kroz akvarel iz prethodnog stoljeća. Đerdani blistavih paprika visili su sa streha. Žene koje su radile u polju ponekad bi mahnule u pozdrav, ponekad bi sakrile lice. Nije bilo vidljive razlike između „oslobođene“ teritorije i one koja je stenjala pod stranim ugnjetavanjem. [...]

Za manje od sata ugledali su karaulu. Odabrano je mjesto udaljeno oko petsto jardi. Bilo je dobro sakriveno lišćem, i posmatrači su tu mogli udobno i bezbjedno da sačekaju razvoj događaja. [...]

U pola devet ispod njih se začula puščana paljba. Partizanski general djelovao je uznemireno. [...] Partizanski kurir poslat je dolje da vidi što se događa. Vatra je prestala prije nego što se vratio. Kad je raportirao, prevodilac je rekao generalu Špicu: „Nije ništa, bila je greška.“

„Ode nam iznenađenje.“

De Suza, koji je čuo i razumio kurirov izvještaj, rekao je Gaju (*alter ego Ivline Voa*): „To je bila druga brigada, stigla je iznenada. Ovi su prvo mislili da je neprijatelj,

pa su zapucali. Niko nije pogođen, ali kao što je rekao naš drugar, ode nam iznenađenje.“

Više nije bilo mira u dolini. Narednih četvrt sata čuli su se povremeni pucnji, sporadični, činilo se, neki sa zaslona karaule, neki iz okolne zaštite; onda, tačno u deset, baš kad se minutna kazaljka na savršenom satu generala Špica poklopila s brojem, na plavom nebu su se uz urlik pojavila dva aviona (britanska vazдушna podrška). Obrušili su se jedan za drugim. Prvi je simultano ispalio dvije rakete, koje su promašile cilj i eksplodirale u šumi iza njega, gdje je sada bio grupisan dio snaga koje su napadale. Drugi je pucao preciznije. Ali, njegove rakete pale su na zidnu konstrukciju, podižući u vazduh gomilu šteta. Zatim su avioni uzletjeli i načinili nekoliko krugova. Gaj, koji se sjećao bombardera—obrušivača koji su na Kritu neumorno progonili i tukli trupe na terenu, čekao je da se vrate. Ali oni su se umjesto toga izgubili sa vidika i nijesu se više ni čuli. Avijatičar, koji je poslat da ih otprati, stajao je u blizini. „Sjajno urađeno“, rekao je, „u pravo vrijeme, pravo u metu.“ „I to je sve?“, pitao je Gaj.

„To je sve. Sad vojnici (partizani) mogu da urade svoj dio.“

Ali partizani nijesu uradili ništa.

„Izgleda“, objasnio je prevodilac generalu Špicu, „da napad mora da bude odložen. Njemačka oklopna kolona je upozorena i krenula je ovamo.“

„Šta će da urade vaši ljudi?“

„Raspršiće se prije nego što stigne njemačka oklopna kolona. To je tajna naših velikih i mnogobrojnih pobjeda.“

Waugh, str. 288–291

🔑 Ivlin Vo je učestvovao u ratu na teritoriji Hrvatske (Topusko, Vis) kao član Britanske vojne misije kod partizana. Zadatak Misije bio je da osmotri situaciju i obavijesti saveznike ko se zapravo bori protiv Njemaca u Jugoslaviji (partizani ili četnici).

❓ U koji bismo žanr, osim u ratnu prozu, mogli da uvrstimo Voov opis (humor, farsa, akcija, komedija akcije...)? Kakav se odnos između pisca i partizana može otkriti u tekstu? Je li ovaj fragment u potpunosti izmišljen ili je zasnovan na istinitim događajima? Uporedi ga sa tekstom II–24.

► Sl. 61 i sl. 62. Dva plakata iz grčkih filmova o Drugom svjetskom ratu

Προδοσία (Izdaja), 1964.

Soldatos, tom. 1, str. 147

Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση; (Što si ti radio u ratu, Tanasise?), 1971.

Soldatos, tom. 2, str. 4

VI-8. Izvod iz prvog romana Dobrice Ćosića *Daleko je sunce*

Da sastanak bude neobičan, splele su se sve okolnosti. Vreme je stalo na ponoć. Mećava zavija kao da samu smrt kolju. Odred opkoljen, ljudi gladni, malaksali, zima i strah stružu po iskidanom snu. Komesar ih budi i zove u štapsku kolibu. Ona je puna dima. Partijci se zgužvali jedan preko drugog, cvokoću od zime, a spavljivi mrmljaju proteste zbog sastanka u ovo vreme. Naslanjajući se jedan na drugog, neki su odmah počeli da dremaju, ne čekajući da saslušaju ni dnevni red.

Pavle reče:

– Na dnevnom redu je, drugovi, samo jedna tačka: šta da se radi u ovoj situaciji? Mi se u štabu ne slažemo. Imamo posebna mišljenja i izgleda da niko nije spreman da odustane od svog mišljenja. Evo u čemu je stvar...

Pavle govori, a Vuksan misli: „Kako mogu da se ne slažu, a rukovodioci su i stari komunisti. Znači, neko je od njih oportunist... A ko je?... Pa naravno, Uča ima pravo: mi smo na Jastrepcu⁷¹ gospodari. Zašto da bežiš iz svoje baze... Pa ovaj Gvozden je lud. Što ti je sitnosopstvenička duša. Čim ima privatnu svojinu, nesiguran je za revoluciju. Spavaj, jedi i čekaj da Nemci odu. Šta je njemu? On je odan čovek... Čudo! [...] Kud ćeš u Moravu⁷² i Kopaonik⁷³, kad tamo ne možeš da makneš od četnika.⁷⁴ Narod je zaveden protiv nas. Bar da je leto, pa možeš i po kukuruzima. Izbegavanje borbe...“

[...] Dok je Pavle govorio, Gvozden i još nekolicina upadali su u reč, pa je Pavle više puta morao energično da ih opominje.

„... Ovo više ne liči na partijski sastanak. Ovo je svađa. Treba ih sve pokažnjavati i izabrati novog rukovodioca. Razbijaju jedinstvo ćelije. Razbiće i odred. Šta je njima? Panikirali se. Nije ovo pevačko društvo!“

[...] Pavle je potpuno u pravu! Ostavite te izmišljotine o terenu. Naš je teren svuda gde ima okupatora. [...]

– Ako mi napustimo Jastrebac, politički ćemo potpuno da izgubimo ovaj teren. Narod će da se razočara u nas. Dražinci⁷⁵ će da stvore organizaciju i poklaće nas sve...

[...] – Kad pođoh u partizane – produži Đurđe – kaže ti meni onaj krezubi Vuksan: ‘Rusi će da puste padobrance, svake noći ih očekujemo. Rat je gotov za mesec dana.’ Nekoliko noći se pripremasmo da palimo vatre kad se pojave sovjetski avioni. Prođe leto, pade slana, za slanom inje, pa sneg narolja do pojasa, a Hitler njuška oko Moskve. ‘Šta bi ovo’ – pitam ja. – Na proleće će – kaže – da se svrši. – Dobro – velim – da čekam Đurđevdan, a ono evo i drugi sneg gazim kao mečka po Jastrepcu.

[...] Vuk se iskašlja, namršti i podrhtavajućim glasom progovori:

– Vojni sud je druga Gvozdena osudio na smrt...

Neko jeknu u stroju; nekolicina duboko uzdahnuše. Vuk zastade kao da očekuje da neko nešto kaže, pa nastavi:

– ... jer je ovaj, u najtežim momentima naše borbe, pokušavao da izazove pobunu u odredu i time, ovaj, izvršio najtežu izdaju! Postao je izdajnik!... To smo mi odlučili!... Jednoglasno! [...] Samo se Gvozden na to jače trgao, cibnuo, okrenuo glavu, pogledao Vuka – i zanemio. [...] – Dosta!... Ne brukaj me više! – Gvozdenov glas ciknu kao slomljena sablja. Koraknu dva koraka napred, uspravi se, ljutito i prkosno podiže glavu, ošinu pogledom po stroju i zategnutim treperavim glasom tiše reče:

– ... Vi sad nemate vremena da raspravljate o pravdi. Vama se žuri. Nemojte zbog mene da gubite vreme. [...] Evo drugovi, ko nema dobar kaput, neka uzme moju gunju – raskopča se širokim pokretom i baci gunj pred stroj.“

Ćosić, str. 24, 25, 42, 144

⁷¹ Planina u centralnoj Srbiji

⁷² Rijeka u centralnoj Srbiji

⁷³ Planina u južnoj Srbiji

⁷⁴ Kolokvijalno ime za pripadnike kolaboracionističkog, rojalističkog i nacionalističkog pokreta „Jugoslovenska vojska u otadžbini“, koja je bila glavni domaći politički i vojni neprijatelj partizanskog pokreta kojim je rukovodila Komunistička partija.

⁷⁵ General Dragoljub Draža Mihailović, vođa „četničkog“ pokreta

► Prvi roman Dobrice Ćosića (1921), pisca i političara, *Daleko je sunce*, objavljen 1954, predstavljao je novinu u književnosti o „narodno-oslobodilačkom ratu i revoluciji“ u vrijeme kada se pojavio. Njegovi junaci, pripadnici partizanske jedinice koja nastoji da se probije iz neprijateljskog obruča, nijesu „heroji bez mane i straha“, nego ljudi sa svojim sumnjama, strahovima, pa čak i ideološkim kolebanjima.

❓ Kako je pisac opisao odnose između partizana u ovoj četi? Misliš li da je to realističan opis? Objasni svoj stav.

► **Sl. 63. Slika Guri Madija, koja pokazuje partizanski napad na njemačku vojnu jedinicu**

Epopeja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939–1944.

► **Sl. 64. Slika Fatos Hadžiu, koja pokazuje epizodu sa bojnog polja u Drugom svjetskom ratu**

Epopeja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939–1944.

❓ Da li ti ove dvije slike izgledaju realistično? Objasni svoj stav.

VI–9. Tekst iz knjige *Delirul Marina Prede*, objavljene 1975, opisuje događaj iz perspektive vojnika. Primjetna je realističnost opisa, u kojem se idealizam sukobljava s tragičnom realnošću rata

U četiri sata četa je, zajedno sa komandantom, otpočela napad. Stefan im se pridružio. Dahtao je. „O, bože,“ pomislio je iznenada, „možda ću sad umrijeti“ i ta misao bila je toliko nova i neočekivana da ga je iznenadila i uplašila. Kako li to izgleda, ne postojati više? I nesvjesno, ne razumijevajući, vidio je kako ispred njega, ovamo i onamo, vojnici padaju, neki kao posječeni, neki bacajući se sami na zemlju i uzalud tražeći zaklon na ravnoj površini nizine. Instinktivno se i sam bacio na zemlju i tek tada je shvatio da odnekud ispred njega dolazi razorna i neprestana vatra. I kapetan se ispružio po zemlji nekoliko koraka od njega. Pucjava stade. „Juriš!“, začu ga Stefan kako viče, „Naprijed!“ I kapetan skoči i pojuri. Četa, razvijena u strijelce, ponovi napad, ali iznenada neprijateljske mašinke počеше nanovo silovito da štekću i vojnici se još jednom baciše na tle.

„Juriš!“, povika kapetan kad je vatra stala.

Ali niko više nije slušao naredbu. Pjeneći se od bijesa, kapetan poče divlje da psuje i prijeti. Uzalud... Kapetan još jednom viknu:

„Četa, naprijed!“

I podiže se, i pojuri naprijed dajući primjer vojnicima. Oni potrčaše za njim, ali još jednom dospješe pod mitraljesku vatru neprijatelja, a kapetan dobi šaku metaka u stomak. Ležeći na zemlji, vojnici začuše njegov samrtni hropac i psovke upućene bolničarima, zato što neće da dođu po njega. Polako, kao crvi, vojnici počеше da se povlače, ostavljajući na poljani polovinu svojih drugova, mrtvih i ranjenih. Bolničari su bili na dužnosti, ali nijesu bili kadri da iznesu ranjene iza linije borbe jer ih je bilo premnogo.

Pređa, str. 394

Da li ovaj izvještaj daje herojsku sliku rata? Zašto vojnici nijesu poslušali naredbu? Da li ih to čini izdajnicima? Da li je čovjek uvijek u stanju da kontroliše svoje ponašanje u takvim situacijama? Komentariši sličnost piščeve perspektive i perspektive boraca. Uzmi za referencu svjedočenja Neagu Đuvare i Viktora Budeskua.

► **Sl. 65. Scena iz komičnog stripa *Balkan ekspres* od Branislava Keraca i Branka Plavšića, na osnovu scenarija Gordana Mihića**

Stripoteka

Strip je adaptacija filmova koji su bili veoma popularni osamdesetih godina. Ti filmovi služili su se crnim humorom kako bi opisali ratna iskustva grupe mladih sitnih lopova, koji su, boreći se da prežive, i protiv svoje volje postali „specifični“ učesnici pokreta otpora. Ovaj satirično-humoristični pristup žanru „partizanskog vesterna“, kakav je jugoslovenska kinematografija stvorila kao jedan od svojih centralnih motiva tokom četrdeset godina, predstavljao je novinu. On se može smatrati dijelom opšteg nastojanja da se ideološki i politički „uglancana“ zvanična istorija Drugog svjetskog rata, zajedno sa njenom umjetničkom interpretacijom, koja se dugom upotrebom izlivala, podvrgne „reviziji“.

VI-10. Atmosfera u Kolašinskom zatvoru

Otvori se kapija, pomoli se jaka sraža. Uz plač djece i kletve žena, uz glasno opraštanje s onima što ostaju – dugi red povezanih u dvoje prođe kroz kapiju i poče da puni kamione. Muklo su odzvanjali koraci i pokreti, malo su se i rijetko čule riječi iz razgovora, prigušeni žagor nadjačavalo je hroptanje mašina sve dok iz prvog kamiona ne poče nevjerovatna ženska pjesma:

duša plače, srce cvili –
zbogom družo, zbogom mili...

Kuković kao oparen istrča kroz kapiju i poče da viče nešto što se nije moglo razabrati ili je svakako značilo zabranu. Kao ranjen medvjed zamumla Jovan Marković da mu pomogne, a u prekidima se čulo kako laje Rajačević i štekće Risto Obradović. Ženska pjesma se pokoleba i ugasi, ali se tada iz drugog kamiona češe čvrsti muški glasovi, neujednačeni, tršavi i plahoviti:

Zbogom, brda i doline,
zbogom, krvav Kolašine...

Na pjesmu kao na požar počеше da viču sa svih strana. Diže se urnebes, stražari opališe desetak metaka nad glavama pjevača, a onda se čuše suludi povici Kukovića: „Ne pucaj, stoko! Ne pucaj pasji sine!“ – pa graja umuknu, a pjesma kao plamen obuhvati i zagluši sve:

Oj Polimlje, rodno mjesto ,
tebe ću se sjećat često.....

Sad su pjevali i muškarci i žene i oni što još nijesu stigli na kamione i čitava kolona za njima u dvorištu. Pjevali su i oni što ne odlaze daleko, što ovdje čekaju kao svoj posljednji čas. Pokušavao je da sa njim pjeva i načelnik Ančić, izbačen iz jednog a još ne primljen u drugo društvo, čvrsto vezan u posljednjem redu kolone, zgužvan, blijed, u iscrpljenim kamašnjama, bez kaiševa koje su zatvorenici podrugljivo zvali „amovi“, bez znakova i grba na kapi.

Lalić, str. 167–168

Mihailo Lalić (1914–1992) istaknuti je crnogorski književnik. Njegov tematski krug odnosio se na NOR u Crnoj Gori. Najznačajnija djela: *Lelejska gora*, *Svadba*, *Ratna sreća* itd. Prvi je dobitnik Njegoševe nagrade 1963. Dobio je i NIN-ovu nagradu 1973, kao i nagradu „21 jul“, najviše priznanje opštine Berane.

VI-11. Izvodi iz romana *Duvan* Dimitra Dimova

Varvara nije izgledala toliko loše – bar ne loše koliko bi se moglo očekivati u oporim uslovima, u kojima nije bilo moguće voditi računa ni o elementarnim sopstvenim potrebama. Ali, sama je o svom izgledu mislila rđavo. „Mora biti da izgledam kao vještica“, mislila je gorko se sjećajući da je u posljednjoj bici izgubila češalj. Da, gubiš strpljenje, potpuno si iscrpljena neprestanim njihanjem između života i smrti. Taj način života te je iscrpio, pretvorio te je u zlovoljnu, sparušenu ženu baš sad kad se pobjeda približava, kad želiš da izgledaš svježije i privlačno, kad si počela da čezneš za ljubavlju. Sve si žrtvovala za Partiju, i ispustila si radost života. Partizanski život nameće čovjeku strahovite napore i traži natčovječansko poricanje vlastitog ja. Još uvijek se držiš, ali samo zahvaljujući svom razumu. Odatle i tvoj konflikt, tvoja nervoza, tvoja nesposobnost da prihvatiš veliki dualizam u ljudima i stvarima, koji podstiče njihov razvoj...

[...] „Što ćeš da radiš kad uzmemo vlast?“
„Što god mi Partija naredi.“

A ja ću da se lijepo obučem... Prvo što ću uraditi

je da se okupam i obučem... Pa neću izgledati kao babuskar! [...] Komunisti moraju da vole život. [...] Možeš da voliš život kad si prijatna za druge ljude, kad si čista i uredna...

[...] Sada je (Irina) željela da se povuče u tišinu borova u Čamkoriji, pod nebo zasuto hladnim zvijezdama, i da bez daha osluškuje ono što će tek doći. Jer, što god da se dogodi, ona je nepovrediva. Fizička ruševina starog svijeta nije je se ticala, a novi svijet je nije plašio. Imala je novac napolju, koji niko nije mogao da dirne, a te noći bila je uvjerena da se komunisti neće svetiti ženama. Ipak, bila je svjesna da postoji nešto drugo čemu ne može da umakne, nešto što zastrašuje više nego oduzimanje bogatstva ili osveta gladnih. A to je bila njena unutrašnja ruina. Bio je to pepeo svega što je iskusila do tada i od užasa one noći, užasa koji se iznenada pretvorio u sumornu apatiju...

[...] To je bila prosta istina! [...] Realistični, hladni i snažni Irinin um nije se plašio da to prihvati, pa se odmah pomirio bez gnjeva ili panike. U međuvremenu stotine razmaženih žena djetinjasto su plakale i padale u nesvijest, jer su po njihovim tepisima gacale blatnjave vojničke čizme, ili zato što su njihovi prostrani stanovi naseljavani beskućnicima. Nijesu mogle da shvate da je to neumoljivi tok života, da se život sastoji od međuzavisnih događaja i da parazitska egzistencija jednih neizbježno izaziva bijesni revolt drugih...

Dimov, str. 564–569, 628, 667

Dimitar Dimov (1909–1966) čuveni je bugarski prozni i dramski pisac. Po obrazovanju je veterinar i napisao je preko četrdeset istraživačkih radova. Njegov najpoznatiji roman je *Duvan*, napisan 1951. Na zahtjev vođa bugarske Komunističke partije, roman je prepravljen i dodato je još likova ljudi iz pokreta otpora. Uprkos vanknjiževnim referencama, *Duvan* je postao najomiljenija knjiga mnogih generacija Bugara. Navedeni fragmenti prikazuju psihološki stav dviju radikalno različitih žena – partizanke Varvare i žene iz višeg sloja Irine, na kraju Drugog svjetskog rata.

Kako dvije žene zamišljaju neposredne promjene svog života? Kakve rezultate očekuju? U čemu su dvije žene slične?

VI-12. Kiparski Turčin Kemal Redžep Susuzlu (Kemal Recep Susuzlu) govori o svojim zatvoreničkim danima, koje je proveo sa vođom kiparskih Grka Glafkosom Kleridesom⁷⁶

Kad smo stigli, februara 1942, leđa na našim košuljama i koljena na našim pantalonama bila su obilježena crvenim trouglom. Ta je mjera bila preduzeta da bi se olakšala identifikacija svakog zarobljenika koji bi htio da pobjegne iz logora. Crveni krst dijelio je dopisnice tako da smo mogli da obavijestimo druge da smo još živi. Ko bi vjerovao da je tako?

Logor je bio podijeljen u kvartove ograđene bodljikavom žicom. U zgradi preko puta nas nalazio se avijatičarski personal. Bili smo u dobrim odnosima s njima uprkos činjenici da nas je razdvajala bodljikava žica. Pilot Glafkos Klerides bio je među njima. Slao je poruku da želi da pređe na našu stranu i tražio je odjeću kako ne bi mogli da ga identifikuju. Probio se kroz bodljikavu žicu i prešao na našu stranu. Čim je stigao, počeo je da stvara organizaciju koja bi mogla da se pozabavi problemima Kiprana. Održani su izbori i on je izabran za predsjednika/predsjednika. Glafkos Klerides bio je odgovoran za sve Kiprane, a ja sam bio odgovoran za bolesne.

Ulus Irkad, str. 15–16

► **Sl. 66. Scena iz albanskog filma *Kad zora zarudi***

Hodžha, str. 160–161

Ovo je scena iz filma *Kad zora zarudi*, snimljenog 1971. u Tirani, na temu Drugog svjetskog rata. Ona prikazuje sukob partizana i njemačkih vojnika. Zanimljivo je da su u gotovo svim filmovima iz Drugog svjetskog rata njemačke trupe brojnije od partizana, ali su na kraju partizani pobjednici u bitkama. Ova fotografija to savršeno prikazuje.

Uporedi ovu sliku sa tekстом VI–7.

Opšta pitanja za poglavlje VI

Napravi intervju sa babom ili djedom/djedom – zapiši njihova sjećanja/sjećanja na rat. Analiziraj slike: što one pokazuju? Interpretiraj slike i napiši kratak esej. Da li je ijedan autor opisao srećan trenutak u svom životu tokom rata?

Nacionalni praznici vezani za Drugi svjetski rat			
Zemlja	Datum	Praznik	Opis
Albanija	29. novembar	Dan oslobođenja	Oslobođenje od Njemaca 1944. godine
Bosna i Hercegovina	25. novembar	Nacionalni dan	Prva sjednica ZAVNO-BIH-a (partizanska skupština, 1943)
Bugarska	-	-	-
Hrvatska	22. jun	Dan antifašističke borbe	Početak ustanka (1941)
Zajednica kiparskih Grka	28. oktobar	Dan Ochi („Ne“ dan)	Grčko odbijanje italijanskog ultimatum (1940)
BJR Makedonija	11. oktobar	Dan ustanka	Početak ustanka (1941)
Grčka	28. oktobar	Ochi dan („Ne“ dan)	Grčko odbijanje italijanskog ultimatum (1940)
Rumunija	-	-	-
Slovenija	27. april	Dan otpora	Formiranje Osvobodilne fronte (1941)
Srbija	9. maj	Dan pobjede	Dan kapitulacije Trećeg Rajha
Crna Gora	13. jul	Dan državnosti	Početak ustanka (1941)
Turska	-	-	-

⁷⁶ Obojica su poslani iz solunskog logora za ratne zarobljenike u Stalag (njemački zatvor za podoficire i vojnike nižeg ranga). Susuzlu je opisao svoje iskustvo iz Stalaga 1993. godine u novinama *Yeni Democrat*.

